

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Павло
Загребельний

Я,
БОГДАН

Харків
«ФОЛІО»
2023

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Нак нужно создать эту драму?

Облечь ее в месячную ночь и ее серебристое сияние и в роскошное дыхание юга.

Облить ее сверкающим потоком солнечных ярких лучей, и да исполнится она вся нестерпимого блеска!

Осветить ее всю минувшим и вызванным из строя удалившихся веков, полным старины временем, обвить разгулом, «козачком» и всем раздольем воли.

И в потоп речей неугасаемой страсти, и в решительный, отрывистый лаконизм силы и свободы, и в ужасный, дышащий диким мщением порыв, и в грубые, суровые добродетели, и в железные несмягченные пороки, и в самоотвержение неслыханное, дикое и нечеловечески великодушное.

И в беспечность забубенных веков.

Николай Гоголь

Наброски драмы из украинской истории

Аку ж мені обрати пору?

Коли засинають втомлені любощами закохані, коли в тяжкому маренні стогнуть змучені безсонням старі люди, коли королі сходять з пишних своїх парсун у позолочених рамах, а давно вмерлі красуні шукають свою навіки втрачену принадливість, коли жоден птах не заспіває, коли ще не леліє обрій, коли зітхання проноситься в просторі й лине сум над степами, — може, саме тоді й мені з'їхати з високої круглої купи каміння посеред просторої київської площі мого імені й поскакати на бронзовім коні, весело замахуючись бронзовою булавою під бронзовий цокіт копит, розлякуючи малечу, яка так любить гратися біля підніжжя пам'ятника? («В темных лаврах гигант на скале завтра станет ребячьей забавой...»)

Та вже зривався з скелі один гігант і скакав отак крізь віки, і цокіт копит розлякував нещасних сиріт, покинутих жінок і знедолених людей.

Тож не буде цокоту і скакати я не буду.

Хоч і на коні (бо як же інакше?), але безгучно, полину я над степами, ріками й лісами, під безобрійним небом, над безшляхою землею, в темнощах і тайнощах, в гучній тиші моєї безмежної самотності...

Гей, панове-лицарі!

Я лежу в темряві без сну вже три місяці й дванадцять днів. Я лічу дні й ночі, як нещастя.

Страшна покинутість уночі. Хтось прийде, присунеться нечутно, поставить питво, поправить подушку, схилиться наді мною, прошепоче ласкаво: «Батьку!», але мене тут немає, я лежу й не лежу, дух мій давно відлетів з цього темного покою, дух рветься до небес, але падає й падає на землю. Накрити б усю її наче крилом Божим!

Гей, лицарі-браття!

Я народився в грудні, на третій день різдвяних свят, у місяці народин святих, деспотів і археологів, які викопують давно вмерлі святощі. А може, я ніколи й не народжувався? Бо не було в мене ні дитинства, ні юності, не відведено мені звичайних людських утіх, хоч страждань відміряно доволі, навіть ім'я моє справжнє — Зиновій-Зенобій і Теодор — забулося через свою незвичність (власне, вони мають те саме значення в своїй грецькій формі: Зенобій — життя, дароване Зевсом, Теодор — дарований Богом, Богом даний), я сам відсунув його в забуття, бо я — гетьман. Я — Богдан.

Гріх, недуга, загибель не для мене. Бо хіба може бути грішним цілий народ, хіба може він стати недужим, хіба може загинути? А я — народ.

Горда постава, випнуті груди, розпростані плечі, рука зметнулася з булавою весело й владчо («У Києві над горою з золотою булавою»). Таким мене змалюють живописці, таким передадуть історії. На парсунах лице моє матиме барву слонової кістки. Пижовклий левкас. Яйце. Що вилупилося з того яйця? Народ український? А де взявся я сам?

Мене сприйматимуть таким, як на парсунах безіменних козацьких малярів і на штиху голландського майстра Гондіуса. З вусами, товстий, з плюмажем на шапці й з булавою в руці. Навіки такий. До того не існував. Народився вусатим, з булавою, в шовках і золоті. Народився Богдан. І ніко-

ли не вмирав. Живу далі й далі, розпростуюся, мов неприступний праліс.

Про мене написано стільки книжок, що незмога не те що прочитати, а й полічити. Єдиний, хто зміг осягнути все написане, — я сам. Я міг би сказати цим людям усе, що думаю про їхні нечисті наміри, нечесні прийоми, фальшивий пафос, нерозумний гнів, безмежну хвалу й ще безмежнішу хулу.

Але я мовчатиму. Скажу лиш, що насправді ніколи не був такий бравий і хвацький, як мене дехто малював. Я виступав тяжко, не вбирився в шовки й оксамити, булава лежала на плечі каменем, був я старий, виснажений, згорьований. І безсилий. А гетьманське безсилля страшне своїми вимірами. Воно перевищує все відоме на землі й на небі.

Втішати мене ніхто не може. Навіть сам Господь Бог. Та він і не втішає нікого. В моєму серці вмістилася вся Україна. І воно не витримало. Бо людське. А Боже? У Бога немає серця. І мислі немає. Тільки влада — неосягальна. Та що влада, коли перед тобою — земля велика і народ на ній?

Шкода говорити!

Ночами приходять до мене вбиті товариші і ми ведемо розмову до самого світу, поки ніч стає хлялою і блідую, як труп. Мертві всі рівні, вільні від усього. Та й вони просять мене: «Батьку, обійми за нас ранкову зорю! Обійми, батьку!»

А мені хотілося, щоб ранкова зоря обіймала мене. Мені ж ще треба було не лише дихати й жити, а й знати. Я перестану дихати й жити, але знання зостануться навіки.

Гей, браття-молодці!

Для мене вже не існує «тепер», не існує «колись», я живу поза часом, форма й сутність мого існування — пам'ять, власне, я і є пам'ять, і тому я вічний. Ось уже понад триста років беру я приступом ворожі фортеці, чую хрипіння вми-

раючих, благання зрадників, приречених до страти, дике татарське виття, кінський тупіт, який проростає крізь мене, як степові трави.

Хто сказав, ніби Вавилонська вежа завалилася? Люди й далі будують її не зупиняючись, тільки зветься вона пам'яттю. Будують мільйони безіменних, щоб одиниці стали пам'яттю. Яка несправедливість!

А може, це і є найвища справедливість і доцільність життя?
Гей, товариство-добродійство!

Не я походжу від гетьманів — гетьмани походять від мене. Не шукайте своїх родоводів деінде, шукайте їх у мені. А я не шукатиму дітей своїх поодинчих, бо всі — мої діти. Шукатиму хіба що свої шати, свою шаблю й кобзу, свого коня і свою люльку. Шкода зусиль.

Зі мною завжди буде моє знання, а це вище за всі клейноди світу. Складу з того знання п'ятикнижжя свого життя, як Мойсей (бо ж звано мене за життя Мойсеєм, що порятував свій народ од неволі), бо це життя ніколи не кінчається, бо я — Богдан.

І знав я перемоги (Чигирин), любов (Стамбул), поразки (Берестечко), велич духу (Київ) і вічність (Переяслав).

Я лежу *in extremis*¹ у гетьманських покоях у своїй столиці — Чигирині, не сплю вже три місяці й дванадцять днів, і ніхто мене не заколише, навіть рідна матуся, коли б воскресла й заспівала над моєю головою: «Ой спи, дитя, без сповиття...»

Я вмираю в Чигирині, але не вмру ніколи. Хай помилує Бог мою бідну душу і душу народу мого.

Гей, товариство-добродійство!

1 При смерті (лат.).

1

Усь мені вже сто, а то й більше літ, і лину я над землею рідною, як дух невтолений, далі й далі, і перед очима моїми постають численні безлюдні города й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори й пагорби. Всі вони правлять тепер за пристанище і поселення не людей, а тільки диких звірів. Я побачив, що колишні неприступні твердині — одні стоять малолюдні, інші зовсім спустошили — розруйновані, засипані землею, запліснявілі, зарослі бур'янами і повні лиш черви, зміїв, усякого гаддя, що там кублиться. Роздивившись, побачив я покриті мохом, очеретом і зіллям просторі тогочасні українські поля і розлогі долини, ліси й великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись, уже шкодуючи про втрату його, називали й проголошували пани раєм світу, був він колись для них мовби друга земля обітована, що спливала молоком і медом (а меду ж, відомо, не їсти, поки не передавиш бджілок!). Бачив я, окрім того, в різних місцях багато людських кісток, сухих і голих, вкритих самим лиш небом. Я питав тоді себе: «Хто се? І чому се так?» І ніхто мені не вмів відповісти, бо ж знав я все лиш сам-один.

А чи сам я отак летів над Україною, чи з Самійлом Величком, який буцімто перший списав мою історію, взявши її з діаріуша секретаря мого, теж Самійла, прозваного нібито Зорка, а ще переказавши істориків чужоземельних — польського Самійла Твардовського й німецького, так само Самійла Пуфендорфія.

Забгато Самійлів на одну історію (додамо сюди ще Самуїла Грондського та Самуїла Кушевича), як згадати, що колись стачило одного лиш пророка Самуїла аж на двох біблійських царів — Саула й Давида.

Та чи й був насправді Самійло Величко? Де він родився, де ріс і вчився, де його могила? Шкода мовити! Може, то тільки й знання, як і я сам тепер, проживши понад сто двадцять літ, з яких першу половину пройшов земною путтю, а другу — сповненим пристрасті шляхом, де зустрічаються природа й дух, темне руйнівне могуття і світла сила, що поєднує і підтримує людей, благословення небес і безодні юдолі.

Мої думки губляться в просторі, як згубилися всі мої листи й універсали, щоб згодом намножилися вигадані й підроблені. Безпомічність сили. А силу ж здобув не в спадок, а нелюдським напруженням волі, переступивши походження, здолавши безрідність і смуток часів. Кіммерійці, сармати, парфяни, скіфи, Азія і Європа в моїй крові, дикий шал степів і монастирський ригоризм Європи. Я живу в оповіді, я веду лік часові не роками власними, а тими подіями, якими значаться тяжкі випробування, крізь які мав пройти не тільки я сам, не тільки народ мій, а головна мисль життя мого власного і мого народу. То був час у часі, те, що ставало «опісля» (post hoc), вже було й «перед» (propter hoc). Я вмер чи ні — хіба це важить? Але минуле не вмерло і не

вмирало ніколи. Воно ще й не минуло, воно триває далі у всьому, передовсім у часі, бо з часу не дано вийти нікому й нічому.

Час можна затримати лише в слові, надто ж у слові написаному й записаному. Писання — найвища втіха і найтяжча мука. Як сказав Іван Величковський: «Труда суцього в писанні знати не может, іже сам не вість писати. Мнить бити легко писанія діло, три персти пишуть, а все болить тіло».

В літописі Величка значиться, що писано на хуторі Жуки. Хто був там — вигаданий Величко чи суцый я, Богдан? І як опинився на хуторі Жуки? А може, Жуки — то тільки інообразно, себто інакшим способом, або візерунком словесним, названий Суботів? Так само — груша, і три криниці, і пасіка під липами, і токи з не змолоченим ще збіжжям, і зоря над журавлем.

Та се лиш приповість, бо книгу свого життя я бачу оправленою в товсту шкіру й на верхній дошці — жуки з травами, себто ніжки коштовні, аби підтримувати книгу, коли вона розгорнена.

Так приходить пояснення ще одного слова.

В житті панує гола сваволя, в моїй же композитурі відстань помагає знайти форму гармонійну. Перебуваючи над подіями, я можу звільна втручатися в них, переставляти за своєю потребою, згадувати принагідно, що я сам сподіював, а що інші, що було тоді й тоді, що сказав і думав у ті часи, а що думаю про те нині.

Тоді я сказав: «Іду, щоб повернутися!»

Зима була тепла, як весна. Все пішло в розтопи, цілі озера води в степових балках, зеленіла трава, озимина йшла в ріст. Знамення небесні й земні передвіщали мені тяжку,

але славно будучину — чи ж я завагався в заповзятому намірі?

Їхав з Чигирина і повертатися мав туди. Думав же про Суботів. Про грушу в білому цвіті, і про три криниці з солодкою водою, і... про сірі очі під чорними бровами, про шепіт і зітхання. До кого й для кого? Темніє в очах мені ще й досі, як згадаю, і кров тяжко б'ється в серці: відомщення, кари! Забрано в мене все, відібрано, та хіба ж у самого мене? В народі цілого!

Суботів... Чом назвав мій батько сей хутір Суботовом? Занадто просто можна вивести ім'я се від річечки Суби, допливу Тясьмину, що на ній поставлено хутір. Часом мисль наша прагне відірватися від трактувань буденних і лине в незвідане й таємниче. І ось уже думаю я, чи не назвав батько мій так Суботів тому, що звеселялося йому серце від самої думки про цей притулок, бачив тут спочинок, радість і святковість, які вже справіку обіцяє людям субота?! А може, людина едукована, прочитав десь, як ще візантійський імператор Константин Багрянородний називав Київ Самбатасом, себто Суботовом, мабуть, взявши ту назву од хозарів, а прочитавши таке, вирішив і хутір свій теж назвати так само, бо уявлявся він йому ніби маленька столиця для роду Хмельницьких.

Землю над Тясьмином подарував батькові ще чигиринський староста Данилович, який був тут коронним державцем, згодом гетьман коронний Конецпольський дозволив її заселити. Чи відав тоді батько, що зродиться з сеї землі?

Я ще не був тоді козак справжній, лиш підкозак, і їхали ми з батьком моїм, сотником гетьмана Конецпольського, повертаючись з-під Києва, ночували в якійсь господі, не знати й де, а вранці опинилися над Россю, десь неподалік од

Зміст

1	11
2	31
3	54
4	83
5	91
6	106
7	130
8	140
9	158
10	170
11	182
12	224
13	242
14	274
15	277
16	282
17	327
18	342
19	364
20	376
21	383
22	402

23	412
24	442
25	455
26	468
27	491
28	549
29	578
30	608
31	647
32	666
33	699
34	742
35	761
36	793
37	846
38	869